

Estetik Haz

Psikolojik ve fenomenolojik estetik hakkında bir araştırma

Nazan Göknil

Sanat eserlerini temâşa ederken iki tarzda haz duymak mümkündür: birincisi, sanat eserinin muhtevâsından ve muhtevânın bizde bıraktığı tesirlenden duyulan hazdır; ikincisi, tesirlere girmeden doğrudan doğruya sanat eserinden duyulan hazdır. Hazın birinci tarzı muhtelif şekillerde olabilir: sanat eseninın bizde bıraktığı intibâladan haz duyulabilir, sanatkârın eserini yarattığı andaki ruh halime girerek onun tavrını almaktan haz duyulabilir, sanatkârın esenile neler söylemek istediği düşünülerek bu fikirlerden haz duyulabilir. Fakat bütün bu haz şekillerinin — analarında ki fark ne olursa olsun — müşterek bir tarafları vardır. Sanat eseri burada hisleri tahrik eden bir vasıtadır, duyulan haz da sanat eserinden değil, onun tahrik ettiği hislerden duyulan hazdır.

Her sanat, bu nevi hazı vermeğe aynı şekilde müsâit değildir. Meselâ, mimari eserleri temâşa ederken duyduğumuz hisler, diğer sanatlarındaki kadar çok çeşitli olmaz. Mimari şekiller bizde ezilme, yükselme, darlık, serahlık, sükûnet ve saire gibi, muayyen hisler uyandırabilirler. Halbuki diğer sanatların, edebiyat, resim ve musikinin bizde uyandırdığı hisler çok daha zengindir. Bâlhassa tedâî edilen tasavvurların bu çeşit hazın duyulmasında büyük bir rolü vardır. Göndüğümüz şeyler, bize yalnız "görünen" i tanıtmaz, daha başka şeyleri de ifade edebilir. Meselâ bir ormanın bizde bıraktığı intiba, sadece "otman"dan ibaret değildir. Ormanın görünce, koşuşan hayvanlar, öten kuşlar, avlanan avcılar gibi, onun melihlumunun tedâî ettirebileceği bir çok şeyler muhayyelemizde canlanır. Bu tasavvurlardan başka, temâşa ettiğimiz sanat eserine bazı ruh halleri de atfederiz. Meselâ bir portreye bakarken, nesmi yapılmış olanın, neşeli veya kederli olduğunu

söyleriz. Hatta yalnız insan tasvirlerinde (Darstellung) değil, hayvan eşya, manzara resimlerinde de aynı şeyi yaparız. Bir manzara bize ciddi veya hüznünlü gelebilir; renkler neşeli ve canlı bir intiba bırakabilir. Bu suretle temaşa edilen eserde kalmayıp, kendi içimize çevrilir, o sanat eserinin bizde uyandırdığı tasavvurları, ruh hallerini yaşamaya (erleben) başlarız. Edebî bir eser için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Bir romanı okurken, veya dramı seyredenken oradaki şahıslara karşı lâkayit kalamayız. Onların sevgülerini, sevinçlerini, acılarını, korkularını, onlarla beraber yaşarız. Kendimizi o âleme kaptırır, onlarla beraber neşeli, kederli oluruz. Neticede, âdetta okuduğumuz, veya seyrettiğimiz eseri unutarak kendi ruhumuzu, kendi duygularımızı yaşamaya başlar ve bundan haz duyarız.

Fakat bir sanat eserinden, kendi hislerimizi bir tarafa bırakarak, tamâmile başka bir tarzda dâhla haz duyabiliriz. Meselâ, bir manzara resmine bakarken, dikkatimizi görünen şeylerin üzerinde toplar, şekillerin "gerisinde" yahut "üstünde" ifade olunan her hangi bir "manâ"yı aramaya lüzum görmeden tarlaları, ağaçları ve ufuk hattına kadar uzanan boşluğu seyredebiliriz. Bu vaziyette manzara yine hislenimizi tahrîk edebilir, fakat "dışarı"ya çevrili bulunan tavrımızı değiştirerek kendi içimize dönmedikçe, bu hisler, doğrudan doğruya manzaranın kendisinden duyulan hislerin yanında sönük kalır. Gördüğümüz manzaranın hüznü verici olup olmaması, romandaki şahısların ruh halleri artık bizi alâkadar etmez; yaşanan her hangi bir ruh hâlinde değil, o manzaranın, veya romanın kendisinden haz duyarız.

Ruh hallerinin yaşanılmasına, bilhassa müzik çok elverişlidir. Bir müzik parçası dinlerken, kolaylıkla reel âlemden uzaklaşır, kendi içimize çevrilir ve o parçanın bizde uyandırdığı hisleri yaşayarak haz duyabiliriz. Bir çok kimseler muayyen seslerin, melodilerin muayyen ruh hallerine tekabül ettiğini düşünerek müziği dinlerler. Bu takdirde çok defa muhayyele harekete geçer, gözümüzün önünde tablolar canlanır ve bunlar da ayrı bir haz kaynağı olur. Umumiyetle sanat eserleri hakkında yapılan tefsirler, izahlar muhayyelenin işe karışması imkânlarını daha ziyade artırır. Meselâ, Richard Wagner, Beethoven'ın dokuzuncu Senfonisi hakkında yazdığı bir yazıda bu eseri şöyle izah eder: "Saadet arayan ruhun, dünya ile kendi varlığımız arasına giren düşmanca bir kudrete karşı açtığı mücadele, birinci kısmın esasını teşkil eder. Meşum bir örtünün ardına gizlenen ve eserin daha ba-

Tıpkı tefsirler gibi, sanat eserlerine verilen isimler de bu nevi hazın doğmasına yardım eder. Meselâ Beethoven'in sonatlarına "Ay ışığı", "Gün doğuşu" gibi isimler verilmesi, bunları dinlerken mehtaplı bir geceyi, güneşin doğuşunu tahayyül etmemize sebep olur. Hele bu isimleri bizzat sanatkâr eserine vermişse, o zaman biz de aynen sanatkârın ruh haline nüfuz ettiğimize, ruh halinin içinde bulunduğumuza daha ziyade emin oluruz. Bilhassa modern musikiyi dinleyenlerin çoğu, isimlerini bilmeden dinledikleri parçalardan hiç haz duymadıkları halde, aynı parçaların isimlerini öğrenip tefsirlerini okuduktan sonra, büyük bir haz duyduklarını söylerler. Buradaki haz, sanat eserinden duyulan hazdan ziyade, kendi hislerimizden duyulan hazdır.

Buna mukabil, doğrudan doğruya musiki parçasının kendisinden haz duyulabilir. Meselâ bir sonatı dinlerken, her bir kısmı ayrı ayrı yapısını, bunların birbirini ile münasebeti, motiflerin meydana çıkışını, inkişafını, armonilerin tahayyüllerini kavrarız. Hiç bir tefsire bakmadan, muhayyeletimizi işletmeden, kendimizi tamamiyle o esere vererek en ince teferruatına kadar o eseri yaşarız. Artık dikkatimiz, hazın diğer tarzında olduğu gibi, kendi içimize değil, dinlediğimiz esere çevrilir. Değil kendi hislerimizi yaşamak, varlığımızı bile duymayız. Sanatkâr eserini yaratırken pek çok şeyler tahayyül etmiş olabilir, fakat o eseri biz dinlerken, kendimizi ona o kadar veririz ki, bunları düşünmeyiz ve nasıl bir ruh hali içinde olduğumuzu hissedemeyiz. Hatta daima izahlara ihtiyaç gösteren "Programm-Musik" de bile sadece eseri dinlemek ve yaşamak suretille haz duyabilirsiniz.

Wackenroder bir mektubunda, musikiden nasıl zevk aldığını anlatırken, bu iki nevi hazı çok iyi izah eder:

"Konsere gittiğim zaman, musikiden daima iki türlü haz duyarım. Bunların yalnız biri hakiki hazdır. Bu, her türlü düşünceden ve yabancı intibalardan uzaklaşarak, seslerin akışını dikkatle takip etmekten, ruhun o sürükleyici sele kendini tamamiyle bırakmasından duyulan hazdır. Seslerin bu tarzda yaşanması bir nevi gayrette bağlıdır, uzun zaman tahammül edilemez. İşte bunun için musikinin alâka ile azâmî bir saat dinlenebileceğini ve konserlerin, operaların, openetlerin tabii ölçüyü aştığını iddia edebilirim. Musikiden duyulan diğer haz tarzı, bu neviden hakiki bir haz değildir. Bu takdirde kendimi seslerin bıraktığı intibalara pasif bir halde bırakmam, sadece musiki ile tahrik edilen muhtımanın faaliyetini ya-

şarım. O zaman airtik parçaya hâkim olan havayıda dinlemem, düşüncelerim ve muhayyelem melodinin dalgalarına kapılır ve ekseriya uzaklarda, gizli, ücra köşelerde kaybolur¹”.

Wackenroder'in sözlerinden anlaşılıyor ki, eserin kendisinden değil de, bıraktığı intibaldan haz duymak için, sanattan esaslı bir surette anlamaya lüzumu yoktur. Herhangi bir sanat eseri, ondan pek o kadar anlamayan bir kimsenin de hislerini kolaylıkla tahrik edebilir. Çünkü sanat eserini bu tarzda temâşa eden, kendini olduğu gibi "hali"ne bınakır, anlamak için gayret sarf etmez. Sanat eserini değil, kendi hislerini ve heyecanlarını yaşar. Bunların yaşanması, sanat eserinin yaşanmasında olduğu gibi, manevî bir çalışmayı icap ettirmez, insanı yormaz. Kendimizi hislerimize büyük bir kolaylıkla kaptırabiliriz. Bu sebepten dolayı hazzın bu türüsü halk arasında daha ziyade yayılmıştır. Umumiyetle sanatkârlar bu tarzda duyulan hazzın aleyhindedirler. Sanatkâr eserini yaratırken, kendi içine çevrilip, hislerini ne kadar içten yaşarsa yaşasın, gene ona göre sanat eserinde asıl ehemmiyetli olan şey bu "hisler" değildir. Sanat eserini temâşa ederken sanatkârlar ve sanattan anlayanlar hislerine kapılmadan en ufak teferrüata varıncaya kadar büyük bir dikkatle eseri tetkik ederler. Resimde bir figürün biraz ileride veya geride oluşu, musikilde uygunsuz düşen bir armoni onları hemen rahatsız eder.

Bu ilki tarz haz birbirine zıt iki estetiğin hareket noktasını teşkil eder. Birincisini psikolojik estetik, ikincisini Fenomenolojik estetik müdafaa eder. Burada evvela psikolojik, sonra fenomenolojik estetiğe göre estetik hazzı araştıracağız ve bunların tenkidini yapmaya çalışacağız.

I

Psikolojik estetiğe göre estetik haz

Psikolojik Estetiğe göre eserini temâşa eden, o eserin meydana gelmesine sebep olan hislerin tesiri altında kalır, sanatkârın eserini yaratırken içinden bulunduğu ruh haline girer; çünkü sanat eseri objektif-

¹ Ludwig Tieck'e yazdığı bir mektuptan.

leşmiş bir muhteva, yahut şeklini bulmuş bir "ifade" (Ausdruck) den başka bir şey değildir. Temaşa eden bu muhtevayı yaşar ve kendini sanat eserinde hissederek onu âdeta yeniden yaratır. Muhtevanın bu şekilde yaşanması ve yeniden yaratılması, muayyen bir ruh halinin, yaşanılan bir ruh aktı (Erlebnissakt)nın yardımıyla mümkün olur. Bu ruhi faaliyeti ifade edebilmek için, psikolojik estetik "Einfühlung" tabirini kullanır. "Einfühlung" aktı içinde, temaşa edenle edilene birleşir, sanat eserinde dile gelen hayat yaşanır. "Einfühlung" psikolojik estetiğe göre, estetik hazın temelidir.

Estetik haz ve onun dayandığı "Einfühlung" mefhumu psikolojik estetiğin bütün mümessillerinde aynı şeyi ifade etmez; anlarında bazı farklar vardır. Biz burada Lipps ve Volkelt'de bu tabirin aldığı hususi manayı ve bu suretle psikolojik estetiğin sanat eserinden duyulan hazdan ne anladığını izah etmeğe çalışacağız.

Lipps'e göre Einfühlung¹

Lipps'e göre "Einfühlung" kendini, kendinden farklı olan yabancı bir objede duymaktır. Duymak, bir nevi faaliyette bulunmaktır. Bu suretle "Einfühlung"da, yaşanılan denunî bir faaliyettir. Lipps'in burada faaliyetten kast ettiği şey "denunî bir iderleyiş, denunî bir çalışma"dir. Onu, muayyen bir gayeye yönelen her türlü şuurlu inade faaliyetinden ayırmak lâzımdır. O daha ziyade kör bir insiyakın kavrama ve temaşa faaliyetine benzetilebilir. Lipps'e göre "Einfühlung'un doğabilmesi için iki şart vardır². Her şeyden önce faaliyet tasavvurunun ruha nüfuz etmesi lâzımdır. Bunun mümkün olabilmesi için, his edilen faaliyet temayüllü sarf olmalı, münakaşaya meydan vermemelidir, diğer taraftan düşüncelerimiz ve tasavvurlarımızda onunla müvadele halinde bulunmalıdır. Fakat Einfühlung'un doğabilmesi için, bu kâfi değildir. Nasıl tasavvur edilen faaliyet bize nüfuz ediyorsa, bizimde ona aynı şekilde nüfuz etmemiz, yani — temaşa halinde — kendimizi bu faaliyete verebilmemiz lâzımdır. Kendimizi bize nüfuz eden faaliyete vendiğimiz nisbette, o da bize nüfuz eder. Süjenin "obje" ile birleştiği, kendisini objede hissettiği bu anda "estetik haz" doğar. Demekki estetik haz kendi faaliyetimizden duyulan hazdır.

¹ Lipps: Die ästhetische Betrachtung und die bildende Kunst. 1 ci kısım, 1 ci bahis.

² Lipps: Aynı eser 1 ci kısım, 2 ci bahis.

Volkelt'e göre Einfühlung

Lipps'e göre "Einfühlung" tamamen sübjektif bir vakıadır. Kendimizi bizden farklı, bize yabancı olan bir objede hissetmekle ve bu yabancı objeyi bize nüfuz etmesile bu ruh hali doğar. Volkelt'in "Einfühlung"dan anladığı mâna Lipps'inkinden farklıdır. Volkelt'e göre Einfühlung'a temel olan objektif hisler (gegenständliche Gefühle) vardır. Bunlar, "öyle hislendinki benim ruhi hayatımdan çıktıkları halde, sanki objeye aitmiş, onun ifadesi imiş gibi karşıma çıkarlar¹. Demek oluyor ki bu hisler, kaynağını doğrudan doğruya bizim şuurumuzda bulurlar; fakat biz bunların kendimize ait olduğunu bilmeyiz, ancak obje vasıtasıyla onları anlayabilir ve bu sebepten dolayı da, bunların objeden geldiğini zannederiz. Bu hislerin "Einfühlung" esnasında ortaya çıkması, "Einfühlung"ın objektif bir tarafı olduğunu gösterir. Bu manada bir "Einfühlung" a dayanan estetik, sübjektif olduğu kadar objektif bir mahiyet de taşır. Volkelt "estetik Şuur" isimli eserinde diyor ki: "sistemim, estetiği Einfühlung'a, yani objektif hislere istinat ettirdiği için, sübjektif psikoloji ile objektif psikolojinin tetkik tarzlarını birleştirmiştir. Eğer sadece şahsî veya reaktif hisleri tetkik etse idim, sistemimde sanat eserinin objektif taraflarını görmediğim üzrazi haklı olurdu. Fakat Einfühlung'u estetiğin temel mefhumu olarak kabul etmekte, estetik objelerin muhtevaları ve bunlarla birlikte hassî şekiller, araştırmanın mevzuu olarak alınmış oluyor"².

Volkelt kendi estetiğinin sübjektif bir karakter taşıdığını kabul etmiyor ve bunu da Einfühlung'ın temel olan objektif hislerin şuuruna sahip oluşumuzla izah ediyor. Einfühlung esnasında bizden gelen hisler objektifleşirler ve bunların bize ait olduğu artık bilinmez. Sanat eserinden duyulan hazzı veren "Einfühlung" şuurlu bir akt değildir. Hatta bu aktın şuurlu olması, estetik hazzın duyulmasına mani olur. Bir insanın yüzü "keder" ifade ettiği zaman, ona atfettiğimiz mamayı, ona ait birhususiyet gibi görürüz. O yüze baktığımız anda kederi duyarız. Görmek ve duymak burada birleşir. Şekli görür, onun ifade ettiği mamayı duyar ve yaşarız.

Bu şekilde Volkelt Einfühlung'u hem sübjektif hem objektif bir ruh hali olarak kabul ediyor ve Lipps'i bu noktada tenkit ediyor.

¹ Volkelt: Das ästhetische Bewußtsein, Sayfa 13.

² Lipps: aynı eser sayfa 49.

Vakıa Lipps de Volkelt'in anladığı manadaki Einfühlung'u kabul eder, fakat ona göre estetik haz veren Einfühlung tamamen sübjektiftir. Einfühlung'u yaşarken, yaşanan şeyin kendi varlığımız olduğunu biliriz. Yani objektif hislerin "ben"e ait olduğunun şuuruna sahibizdir. "Einfühlung"un mahiyetini, objektif hislerin "ben"e ait olması teşkil eder.

Lipps'e göre estetik haz.

Lipps'de estetik haz, kendi varlığımızdan, kendi faaliyetimizden duyulan hazdır. «Her hangi bir objeden duyulan haz da, kendi deruni hayat faaliyetimizden, yani, o objeyi kavramak ve benimsemek faaliyetinden duyulan hazdır. Fakat bu haz doğrudan doğruya o objeden alınıyor intibahını bizde bırakır. Buna mukabil estetik haz deruni hayat faaliyetinden alınan hazdır. Yani haz duyan, burada kendi şuurundaki ruhi faaliyetin şuuruna sahiptir»¹. Lipps'e göre dışardaki objeye ait hayatın, kendi hayat faaliyetimizle hem ahenk olması bize haz verir. Estetik haz objektifleşmiş bir zati faaliyetin hazıdır.

Volkelt'e göre estetik haz.

Volkelt'e göre estetik haz, birbirine müşterek tarafı olmayan muhtelif hazların bir araya gelmesinden doğar. Volkelt bu hazları "umumî olan" ve "umumî olmayan" haz diye ikiye ayırır. Asıl estetik haz umumî olan, yani herkes tarafından kabul edilen haz kaynaklarından gelir. Bunların bilhassa dört tanesi hususi bir ehemmiyeti vardır. Bunlar Volkelt'in estetiğe temel olarak koyduğu dört normun gerçekleştiği hallerde duyulan hazlardır. Bu hazlar estetiğin esas normularına dayandıkları için, estetik hazın ağırlık merkezini teşkil ederler. Bu sebepten dolayı burada hazlarla beraber dört normuda tetkik edeceğiz.

1 — Şekil ve muhteva birliği: sanat eserinin Einfühlung aktı içinde yaşanır. Sanat eserinin yaşanması ona ait muhtevanın intuitif bir akt içinde enimesi demektir. Einfühlung, iki faaliyetin binleşmesiyle meydana gelir, bunlar "duymak" ve "idrak" etmektir. Sanat eserinin muhtevası his edilir, şekli ise idrak edilir, görülür. Sanat eseri, sanatkârın hislerinin "ifade"sidir. Böyle olduğu için, sanat eseri onu temaşa edende bir çok hisler uyandırır. Esasen sanatkâr, yaratırken, hislerini ifade

¹ Lipps: Aynı eser sahife 102.

etmeye ve mümkün olduğu kadar bu hisleri, eserini temaşa edende uyanıdırılmaya çalışır. Bu sebepten dolayı, sanat eserinin "ifade"den ibaret olan muhtevası, ancak duymak suretiyle yaşanır. Şekle gelince, o, görünen şeydir. Estetik objelerin kendini hasselere veren tarafıdır, o görülebilir, idrak edilebilir.

Sanat eseri şekil ve muhtevanın birleşmesiyle meydana gelir. Ne muhtevasız şekil, ne de şekilsiz muhteva vardır. İşte bunun için sanat eserini temaşa edende duyma ve idrak birleşir. Bunların her ikisinde aynı derecede ehemmiyetlidir. Sadece idrak edilen bir sanat eserinin, muhtevasının yaşanılmıyacağı gibi, tam bir dikkatle idrak edilmeyen sanat eseri de, yaşanamaz. Şekil-muhteva birliği bir intibaldan "görünüş"den ibarettir. Bir mermer heykelin yüzünde görünen hidet, neşe gibi ruhî yüz ifadeleri "hakikî" bir mahiyet taşımaz. Burada her hangi bir manayı yüze bir izafe ederiz ve heykel hakikatta mevcut olmayan, sadece izafe edilmiş olan bu muhtevayı canlandırıyormuş intibanı bizde bırakır.

Sanat eserinin tam bir şekil-muhteva birliği arzemesi için, onu temaşa edenin, eserin "dışında" bulunan doğrudan doğruya o esere ait olmayan başka tasavvurların yardımına ihtiyacı olmamalıdır. Zira aksi takdirde muhteva ve şekil temamiyle birleşmemiş olur ki, bu da estetik hazın rengini bulandırır. Bazı sanatlar, bünyeleri icabı muhtevayı temamiyle şekillendiremezler ve temaşaya başka tasavvurların karışmasına imkân verirler. Meselâ, tarihî resimlerde, ressam ancak muayyen bir ânı tasvir eder, fakat o ânı meydana getiren tarihî vakiyeyi resimde gösteremez. Bu sebepten dolayı tarihî resimlerden tam zevk alabilmek için, ya eseri temaşa edenin tarihî bilgisi olmalı, veya eserin izahları, tefsirleri olmalıdır. "Programm-Musik" içinde aynı şeyi söyleyebiliriz. Müzik kendi vasıtaları ile hiç bir zaman bir vakiyayı şekillendiremez. Sesler ancak hisleri, ihtirasları, temayülleri, ifade edebilir. Bu sebepten dolayı müzik, ancak bir şahsiyetin iç hayatına şekil verebilir vak'aları, hadiseleri ifade etmek onun iktidarı dışındadır. Müziğin bu eksiğini "nesir" tamamlar. Yani muhtevanın temamiyle şekillenmesi için, dinleyenlere, sanatkârın eseriyle neler ifade etmek istediği hakkında izahat verilir. Fakat bu suretle estetik hazza yabancı tasavvurlar karışmış olur. Bununla beraber "Programm-Musik"de eksiğin bu şekilde tamamlanması hazı azaltmaz. Burada nesir yolu ile bize tanıtilen "tasavvurlar", menşeleri bakımından doğrudan doğruya sanat eserine ait olmadıkları

halde, kendilerine tekabül eden seslere okadar mükemmel şekilde birleşirler ki, seslerle sanatkârın kast ettiği tasavvurlar, ayrı ayrı şeyler olarak yanyana gelmez, birbirinin içinde eriyip kaybolurlar.

Volkelt'e göre muhteva ile şeklin birliğinden doğan haz, Einfühlung hazzıdır. Volkelt buna «erimiş his kütlelerinin hassîleşmesinden duyulan zevk, objektif hislerin idrak edilmemesinden duyulan sevinç»¹ diyor. Einfühlung da, kendimizden gelen, fakat şuuruna sahip olmadığımız hisleri, yabancı bir objeye aitmiş gibi yaşıyorduk. Yani Einfühlung, bizde erimiş bir halde bulunan objektif hislerin meydana çıkıp, idrak edilmesine sebep oluyordu. İşte bu hislerin meydana çıkması, yahut daha objektif bir ifade ile şekil-muhteva birliği sanat hazzını verir.

2 — Muhtevanın beşeri bir manası olması: Volkelt'e göre, sanat eserini, sanat eseri yapan şey, muhtevanın, bizi beşeri bakımdan ilgilendirmesidir. Her muhteva insan hayatının, kaderinin, ve içinde insanın yaşadığı "dünya"nın en esaslı ve karakteristik taraflarını ifade eder. Eğer böyle olmasaydı, nasıl olursa olsun, her muhtevanın estetik tesir yapması icap edendi. En manasız ve can sıkıcı hadiseler ve vakalar bile, şekil alınca sanat eseri olabilirdi. Halbuki sanat eseri, yüksek "insani" kıymetlerin ifadesidir. Volkelt kıymet tabirini en geniş manasıyla alıyor. Ahlakî kıymetler, din, ilim, metafizik ve sanat kıymetleri, bunların hepsi bizde beşeri bir alâka uyandırır. Bir sanat eseri bu kıymetleri doğrudan doğruya ihtiva etmiye bilir; fakat sanatkârın ruh halını aksettirdiği için, gene bu kaideye uymak zorundadır. Bize hiç bir şey söylemeyen, insani kıymetleri ifade etmeyen, sanatkârın ruh halını aksettirmeyen, muhtevasız bir sanat eseri olamaz.

Lipps muhteva hakkındaki fikrinde, Volkelt'ten ayrılır. Lipps'e göre sanat eserinin muhtevası "iyi" olan şeydir. Estetik hazlar, aynı zamanda ahlakî kıymetlerden duyulan hazdır. Bir şeyin bize haz vermesi için, bizim ona kıymet vermemiz şarttır. Bu kıymet verme, bizimle bize yabancı olan obje arasında bir uygunluğun bulunduğunu ifade eder. Sevinç (Freude) duymak, bir şeyin kıymetini duymak demektir². Buna mukabil Volkelt'e göre, muhteva çok daha geniş bir manada anlaşılmalıdır. Muhteva sadece "iyi olanı" değil, aynı zamanda "doğru"yu,

¹ Volkelt: aynı eser 3 cü kısım, 8 ci baltis.

² Lipps: Grundlegung der Ästhetik. Sayfa 110.

teorik ve estetik kıymetleri, dñn hayatını da ihtiva eder. Estetik muh-tevaya giren bir çok şeyler "İyi"nin dışında kalabilir. İnsanın hayatta karşılaştığı bir çok karışık işler, ihtiraslar ve duygular vardır. Bunlar ahlakî olmaktan ziyade, iradenin dışında psikolojik hâdiselerdir, ve iyi-kötü ölçüsüne göre kıymetlenendirilemezler. Halbuki bunlarda pek âlâ sanat eserinin mühtevasını teşkil edebilirler. Bundan başka sanat eserlerinde, iyinin her zaman meydana çıkarılması hususunda da bir zaruret yoktur. Sanat eserinde, insanın aşağı olan hayvanî tarafları, yüksek insanî kıymetleri bastırabilir; İyi olan şeyler ezilebilir. Bu suretle Volkelt'e göre realite, bütünlüğü ile ve bütünlüğü içinde, sanat eserine mühteva olabilir. Volkelt'in sanat telâkkisi natüralist ve idealist sanat telâkkilerinin ortasında yer alır. Beşerî bakımından imanası olan mühtevayı kabul etmekle, Volkelt natüralist sanat anlayışını karşı cephe almış oluyor. Bununla beraber, burada "muhtevayı" metafizik estetiğin "İdce" mefhumu ile karıştırmamalıdır. Volkelt'teki insanî kıymetlerin "ideal" olmaları zarurî değildir. Hareketler, düşünceler ve hisler, yüksek gayeler ve kıymetler haline gelmeden, küçük ölçüler içinde de "insanî" olabilirler. Sanat eserinin muhtevası, muhtelif kıymetleri kendinde topladığı için, Volkelt'e göre sanat geniş manada bir dünya ve hayat görüşünü de ihtiva eder. Volkelt'in kast ettiği dünya görüşü, "sadece ilmi yollarla meydana getirilen bir felsefe değil, bilhassa his ve iman temellerinden, yaşanan şahsî tecrübelerden doğan bir dünya tasavvurudur¹. Volkelt'e göre, böyle bir dünya görüşü yalnız felsefe eserlerinde değil, her sanat eserinde mevcuttur. Dünya görüşü şahsiyete bağlı olduğu için, estetik'e tek bir dünya görüşü hâkim olamaz ve mühtelif dünya görüşleri daima birbirile çarpışır.

3 — Estetik obje bir (görünüş)dir². Hayatta daima realitenin baskısı altında bulunuyoruz. Her arzu, her hareket, her çalışma, bize realiteyi hatırlatır. Realite hissi sadece muayyen anlara inhisar etmeyip, her zaman, her yerde, her tavında duyulmaktadır. Volkelt'e göre yalnız estetik tavır, buna bir istisna teşkil eder. Vakıa sanat eserine bakarken, kendimizi olduğu kadar, karşıımızdaki objeyi de bir "gerçek" olarak duyarız. Fakat duyulan bu his, hakikî realite hissinden çok farklıdır; bu his bizi harekete sevk etmez, arzularımızı tahrik etmez, kaderi-

¹ Volkelt: aynı eser sahife 480.

² Volkelt: aynı eser 3 cü kısım, 11 ci bahis.

miz ve istikbalimizle ilgili bulunam bazı endişeleri bizde uyandırmaz. Bu sebepten dolayı, sanat temâşası, realite hissinden uzaktır denebilir. Hatta estetik temâşada, realitenin duyulması, bu temâşayı bozar. Bunun için estetik temâşaya, realiteye bağlı temayüller karışmamalıdır. Gerçekleşmeleri istenen, veya istenmiyen bütün temayüller, estetik görüşü bozar. Bu suretle sanat eserlerini seyreden bütün temayüllerini bir tarafa bırakmak zorundadır. Bu bakımdan estetik temâşa, temayüllerden ve her türlü menfaat duygularından âri (interesselos) bir karakter taşır. Şüphesiz temayüllerimizin hepsi estetik tavrın dışında kalmaz, hayranlık, merhamet, sevgi gibi muayyen hisler estetik temâşada mevcuttur. Fakat bizde bunları gerçekleştirmek arzusu yoktur. Estetik temâşa realite duygusundan, ve realite duygusuna bağlı olan her şeyden uzaktır, ve böyle olduğu için, objeleri kavramak hususunda bir emek sarfetmek zorunda değildir.

Estetik temâşaya bilgi mefhum da karışmaz. Bir şey öğretmek istediği anda, sanat eseri estetik karakterini kaybeder. Çünkü bilgi ve bilgiyi arttırma doğrudan doğruya realiteye yönelir. Halbuki estetik temâşa realite duygusuna değil, muayyen bir hisse, Einfühlung'a dayanır. "Mefhüm" ile açıklanabilen şeyin "Einfühlung"la duyulmasına artık lüzumu kalmaz. Bu sebepten dolayı estetik temâşanın bilgi ve mefhumla da alakası yoktur. Bu suretle sanat eseri sadece "Gönüniş" (Schein) karakteri taşır. Bir sanat eserini seyrederken, realitenin baskısından ve hayatın bağlarından tamamiyle kurtulur, kendimizi hür bir varlık olarak duyarız. Bu "kurtulma" duygusu (Lust der Entlastung) estetik hazzın en mühüm kaynaklarından biridir.

4 — "Uzvi bütün" olarak sanat eseri¹: Volkelt'e göre, sanat eseri uzvi bir bütündür. Mühtelif parçalar bir araya gelerek sanat eserini meydana getirir. Fakat birbiriyle içten münasebeti olmayan objelerin yan yana sıralanması birliği temin edemez. Birlik ve bütünlük, birbirinden farklı objelenden bir tanesinin, diğerlerine hâkim olarak, bunları birbirine bağlaması ve birbirile münasebete getimesi ile doğar. Bu suretle sanat eseri organik bir bütün olarak ortaya çıkar.

Sanat eserini temâşa eden onu evvelâ parçalar, sonra tekrar birleştirir. Bu sebepten dolayı sanat eseri idrak edilen parçalardan te-rekküp eden organik bir bütün intibasını bırakır. Fakat bu sadece bir

¹ Volkelt: Aynı eser 3 cü kısım, 16 ci bahis.

intibadır. Bunada bahis mevzuu olan "Organik bütün" hakikatte bir "görünüş"den başka bir şey değildir.

Bu normun gerçekleşmesile duyulan haz; sanat eserini parçalanmak ve birleştirmek hazzı (Lust an Gliederung und Einheit)dir. Kompozisyon unsurlarının, kütlelerin gruplar haline getirilmesi ve dağıtılması gibi şekil problemlerinden duyulan hazlar bunların arasındadır.

Volkelt'e göre bu dört haz şekli, estetik hazzın esasını teşkil eder. Bunlardan başka gene umumî olan, fakat diğerlerine nisbetle daha az ehemmiyetli olan iki haz şekli vardır¹. Sanat eserini idrak etme tarzının verdiği haz "die Funktionslust des ästhetischen Wahrnehmens" (bu haz kendini sanat eserine tam bir dikkatle vererek ondan alınan intibaların bıraktığı hazdır); ve hislerin canlılığından duyulan haz "Lust der Gefühlslebendigkeit".

İşte bütün bu hazlar Volkelt'e göre estetik hazzın temelini teşkil ederler. Bunlardan başka umumî olmayan, fakat estetik hazzı arttıran, diğer bir takım hazlar daha vardır. "İdrak"le "ifade" olunan mânâ'nın birliğinden duyulan haz (die Funktionslust des vorstellungsmäßigen Verknüpfens), bunların arasında yer alır. Eğer ifade olunan şey müphem kalıyor, tasvir olunan objenin mânâsı emek sarf edilerek anlaşılabilirse, o zaman daha ziyade haz duyarız. Bu nevî hazzı bilhassa tarihî ve alegorik resimlerden alırız. Volkelt'in saydığı hususî mahiyetteki diğer haz şekillerinden burada ayrıca bahsetmeğe lüzum görmeyeceğiz.

Bütün bu hazların aynı zamanında ve aynı şiddetle duyulması, Volkelt'e göre, estetik hazzın ideal şeklini meydana getirir. Bu ideal şeklin gerçekleşmesi, hemen hemen imkânsızdır. Umumiyetle estetik hazzı meydana getiren hazlardan biri ağır basarak ön plana geçer ve diğerleri onun yanında sönük ve sâlik kalırlar. Bu suretle meselâ bir resmi seyrederken, alınan intibalar daima bir değildir. Bazen eserin mevzuu, bazen şekli, bazen renklerde gizlenen bir ruh hali gözümüze çarpar; bunlar bizde muayyen hisler uyandırır ve bu hislerden duyulan zevklerde birbirlerinden çok farklı olur.

Bu suretle estetik haz, Volkelt'e göre, Lipps'de olduğu gibi, tek bir faaliyetin neticesi olmayıp, çeşitli faaliyetlerin bir araya gelmesiyle doğar. Kendi başına her bir faaliyetin ayrı bir haz kaynağı olduğuna göre, estetik hazda muhtelif hazlar birleşir. Fakat estetik haz, sadece

¹ Volkelt: Aynı eser 2 ci kısım, 17 ci bahis.

bunların bir topluluğu da değildir. Birbirinden farklı olan hazlar birleşince, bu hazlardan her birinden çok daha yüksek kıymeti olan yepyeni bir haz ortaya çıkar ve bize haz vermekten ziyade saadet verir. Estetik haz, işte bu tarzda bize saadet veren bir hazdır.

Buraya kadar psikolojik estetiğin en ziyade tanınmış olan iki mümessilinde, "estetik haz" mefhumunda ne anlaşıldığını izah etmeye çalıştık. Psikolojik estetik 19. asrın ikinci yarısına hakim olan pozitivist felsefenin temelleri üzerinde kurulmuştur. 20. asrın başında, fikir hayatına idealist temayüller hakim olmağa başlayınca, pozitivism eski ehemmiyetini muhafaza edememiş ve psikolojik estetiğin dayandığı yer, temellerinden sarsılmağa başlamıştır. Bu suretle psikolojik estetik yerini fenomenolojik estetiğe bırakmak zorunda kalmıştır. (Bu derginin bundan sonraki sayısında, sanat eserinden duyulan "estetik haz" mefhumundan fenomenoloğların ne anladıklarını izah edeceğiz, ve bu suretle fenomenolojik estetiğin sanat gömüşünü ve psikolojik estetikten ayrılan hususiyetlerini tanıtmaya çalışacağız.